# KARAGÖZ OYUNLARINDAKİ "TUZSUZ DELİ BEKİR" TİPİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER*

## Some Interpretations on "Tuzsuz Deli Bekir" Character in Karagöz Plays

## Quelques interprétations sur le caractère de "Tuzsuz Deli Bekir"dans les jeux de Karagöz

**Yard. Doç. Dr. Aynur KOÇAK****

**ÖZET**

Geleneksel halk tiyatrosu içinde Karagöz, yüzyıllar boyu halkı eğlendirmiş, eğlendirirken de seyircisine çeşitli mesajlar vermiştir. Karagöz kendine özgü perdesi, ışığı, dekoru, klâsikleşmiş konularıyla o günün toplumsal kesitlerinden seçtiği tipleri perdeye yansıtmıştır. Tuzsuz Deli Bekir, Karagöz oyunlarının aslî tipleri arasında yer alır. Bu makalede Tuzsuz Deli Bekir tipi ele alınacak ve bu tipi niteleyen "deli" ve "tuzsuz" sözcüklerinin Türk kültürü içinde yüklendiği anlamların da yardımıyla bu tip analiz edilmeye çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler**

Geleneksel Halk Tiyatrosu, Karagöz, Tuzsuz Deli Bekir

**ABSTRACT**

For centuries, Karagöz has both entertained the public and communicated significant messages to the public along with the entertainment. Karagöz,with its unique scenery, light and customary subjects, has reflected the social profile of the period via use its characters. Tuzsuz deli Bekir is one of the principal characters of these plays. In this article, Tuzsuz deli Bekir character will be analysed by especially elaborating on the key notions describing the character, namely 'tuzsuz' and 'deli'.

**Key Words**

Traditional Folk Theatre, Karagöz (Karagheuz), Tuzsuz Deli Bekir

### Giriş

Yüzyıllar boyu halkı eğlendiren, eğlendirirken mesajlar veren geleneksel halk tiyatrosu, günümüze ulaşan yazılı metinleriyle önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel halk tiyatrosu içinde Karagöz oyunları, yalnızca eski bir halk eğlencesi olmayıp, aynı zamanda sosyal işlevi olan bir gelenektir. Karagöz oyunlarında, çevresi ve tarihî gelişimi belli bir halk tabakasının yalnız nüktesi değil, aynı zamanda çeşitli toplum olayları karşısındaki duygusal ve zihinsel davranışları da, belirli bir sembolizm içinde (Siyavuşgil 1941:19) ortaya çıkar.

Karagöz oyununun kendine özgü perdesi, ışığı, dekoru, değişmeyen klâsikleşmiş konuşmaları, şarkı ve gazelleri, mukavva veya deriden kesilmiş insancıkları vardır. Bu insancıkların hepsi aynı ağız ve aynı sesle dile gelirler (Akı 1963:9). Karagöz oyunlarını oynatan hayalîler, bulundukları siyasal, kültürel çevreden etkilenen, bu etkiyle eserlerini ortaya koyan ve eserleriyle o çevreyi et-

* Bu makale Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 19-20 Nisan 2001 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen *"Türk Kültüründe Ayrıntılar:Tuz"* konulu uluslar arası sempozyumda sunulan tebliğden genişletilmiştir.

** Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Halk Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

kileyen sanatçılardır. Bu açıdan Karagöz oyunlarını sahneye konuldukları dönem Osmanlı toplumunun gerçeklerinden bağımsız düşünebilmenin imkânı yoktur.

Çağının törelerine, toplumsal sorunlarına ayna tutan ve ibret veren Karagöz oyunlarından bir hayat gerçeği çıkar. Halk, olaylar ve insanlar hakkında yüzyıllardan beri edindiği deneyimler ile verdiği hükümleri, Karagöz perdesinde neşeli bir gerçeklik haline getirebilmiştir.

Bu çalışmada Karagöz oyunlarının başlıca kahramanlarından olan *"Tuzsuz Deli Bekir"* tipi üzerinde bazı değerlendirmeler yapılacaktır. "Tuzsuz Deli Bekir" kimdir? Karagöz oyunlarındaki tipler arasında yeri nedir? Neden sadece "Tuzsuz Bekir" veya "Deli Bekir" değil de iki sıfatla nitelenen "Tuzsuz deli Bekir" olarak anılmaktadır? Bu sorulara sağlıklı cevaplar bulabilmek için önce "tip" kavramı, daha sonra da Türk kültüründe "tuz" ve "deli" sözcüklerinin yüklendiği anlamlar üzerinde düşünce yürütülecektir.

**I. Bir "Tip" Olarak Tuzsuz Deli Bekir**

Karagöz oyunlarındaki kişilerinin en büyük özelliği "tip" olmalarıdır. Tip, *"değişmez özelliklere sahip, basit ve sabit kişi"* biçiminde tanımlanabilir. Sosyal yönden anlamlı olan tipler, belirli devrelerde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler. Örneğin bir *"alp tipi"*, bir *"derviş tipi"* böyledir. Ayrıca toplumun sevmediği, küçük gördüğü, alay ettiği tipler de vardır (Kaplan 1991:5).

Oyunlardaki tipler, durağan ve değişmez genellemelerdir; kendi istemlerini kullanma güçleri yoktur, bu yüzden sürekli olarak kendi kendilerini yinelerler. Onlardan belli durumlar karşısında belli davranışlar beklenir. İlişkilerinde de bir değişmezlik vardır. Belirli kusurlar, özellikler tek bir kişide büyütülmüştür (And 1977:291).

Tiplerin karakterlerinin belirlenmesinde perde ile halk ruhu arasında tam bir denge vardır (Siyavuşgil 1941:193). *"Yahudi"* açıkgöz, çıkarcı, korkak, *"Arnavut"* öfkeli, kavgacı, *"Laz"* aceleci ve gevezedir. Her "tip"in toplum içindeki işleviyle kabul gören davranış kalıpları gösterilmiş, yargılama seyirciye bırakılarak, seyircinin "kıssadan hisse" çıkartması istenmiştir (Sokullu 1979:101). Perdenin karakter parodisi halkın peşin hüküm, görgü ve deneyimlerine bağlıdır.

Her tip, kendi gerçekliğiyle birlikte halkın yüzyıllardan beri onda bulduğu veya ona yüklediği karakteristiği yansıtır. Kıyafet ve şive bakımından bütün tipler, İstanbul sokaklarında görülen insanlardan oluşmuştur (Siyavuşgil 1941:192). Tiplerde uzun zamanların ağır ve hissedilmez etkisiyle oluşan değişiklikler de dikkat çekicidir. Karagöz oyunlarını en önemli folklorik özelliklerinden biri budur. Örneğin, Tuzsuz'un yerine II. Abdülhamit döneminde Aydınlı Efe'nin geçmesi, bu yıllarda Çakırcalı ve benzeri haydut-efelerin halk üzerinde yaptığı büyük etki düşünüldüğünde bir anlam kazanır (Boratav 1982:517).

Karagöz oyunlarındaki tiplerin asırlara dayanan kendilerine özgü tavırları vardır ve bunlar, her oyunda klâsik üslûplarına göre davranırlar. Bunların tanınmaları ise, g*örünüşleri ve dış özellikleri; konuşmaları, ses ve telaffuzları; davranışları, hareketleri, tavırları ve başkalarının o kişi hakkındaki değer yargıları* (Göktaş 1992:49) yardımıyla mümkün olabilmektedir.

Karagöz oyunlarında yer alan tiplere ilişkin çeşitli sınıflamalar yapılmış ve Tuzsuz Deli Bekir, *"Kabadayı ve Sarhoşlar"* sınıfı içinde değerlendirilmiştir. Tuzsuz, *"Efe, Zeybek, Matiz, sarhoş ve Külhanbeyi"*nden oluşan bu grubun başında yer almaktadır (Kudret 1968: 32-33; And 1967: 186; Sakaoğlu 2002:133).

"Tuzsuz Deli Bekir", Ramazan'ın ilk gecesi oynanan *"Mandıra"*, son gecesinde oynanan *"Meyhane"* oyununun vazgeçilmez tipleri arasındadır. Tuzsuz'un *"Aptal Bekçi, Çeşme, Kayık, Kırgınlar, Orman,, Salıncak, Ters Evlenme"* gibi "kâr-i kadîm" oyunların yanı sıra, "nev-îcâd" oyunlardan da *"Aşçılık, Eczane, Ortaklar"* oyunlarında yer aldığı görülür. Tuzsuz, Karagöz oyunlarının *serserisi* (Sevin 1968:65), *kabadayısı* (Siyavuşgil 1941:165; And:969:303) dır. Ritter'e göre, *perdenin en önemli şahsiyetlerinden Karagözcülerin Matiz dedikleri yeniçeri zorbası, sarhoş yahut Tuzsuz*'dur (Ritter:248).

Karagöz oyunlarındaki Tuzsuz'un, o günün Osmanlı-Türk toplumunda yaşayan bir tipi sembolize ettiği kuşkusuzdur. Tuzsuz Deli Bekir'in oyunlarda kimi temsil ettiği konusunda birbirine yakın görüşler bulunmaktadır. Tuzsuz'un zorba yeniçeri tipini canlandırmış olabileceği hususundaki görüşler, Evliya Çelebi'ye dayanarak ortaya atılmaktadır.

Evliya Çelebi'ye göre, Tuzsuz tipi yeniçerilerin İstanbul sokaklarında zorbalığa başladığı devirde -yani XVI. yüzyılın sonlarında- gerçek bir tip olarak oyuna katılmış, XVII. yüzyılda Karagöz perdesine çıkarılmıştır (Kudret 1968:30). Siyavuşgil, Tuzsuz'un, değişik devirlerde yapılmış çeşitli tasvirlerinde, kıyafet ve şekil yönüyle bir *"yeniçeri askeri"* havası sezildiğine, zamanla bu kıyafete bir çok *"fantezist"* eklemeler yapılmış olduğuna işaret etmekte ve bu tipe ilişkin açıklamalarında, Evliya Çelebi'nin iddiasına dayanarak, onun *"Hamam"* oyununun konusunu anlatırken "*Gazi Boşnak"* adındaki zorbadan bahsettiğini belirtmekte, bunun daha sonra "*Mandıralı Tuzsuz Deli Bekir"* adını almasının kuvvetle muhtemel olabileceği görüşünü ileri sürmektedir (Siyavuşgil 1941:167).

Reşat Ekrem Koçu, Tuzsuz Deli Bekir'in adına ilişkin "*semtin, mahallenin daima sarhoş, gazaplı, celâlli, korku ve dehşet saçan kabadayısı; "Tuzsuz Deli" lâkabı olunca, bekrîliğini hatırlatmak için de adı Bekir olmuştur"* (Koçu 1961:2423) şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Ayrıca bu tipin perdede kimi yansıttığı konusunda da *"bir yeniçeriyi yahud tersane levendini temsil ettiği söylenir, bazıları da onu, bu iki oyuna girmiş Bekrî Mustafa olarak görürler. Bizce bu tip bunların hiç biri değil, İstanbul mahallelerinde her zaman için benzerleri bulunan kendi başına bir şahsiyettir, belki hakikî benzerlerinin mübalağalı mümessilidir"*(Koçu 1961:2423) şeklinde görüş belirtmektedir.

Kişileri dıştan tanımanın ve onlar hakkında hüküm verebilmenin en kolay yolunun giyim kuşamı olacağı kuşkusuzdur. Karagöz oyunlarından örneğin *"Aptal Bekçi"* ve *"Mandıra"* gibi oyunlarda, Tuzsuz Deli Bekir'in giyiminde mavi ve şarabî renklerin hâkim olduğu görülür. Bu renkler, o devirde Yeniçerilerin kıyafetlerinde yer alan baskın renklerdir. Gerçekten yeniçeriler, kırmızı-şarabî renkli ayakkabı ve mavi pantolon giymektedirler. *Kırmızı ayakkabı, mavi bol pantolon ve külahları haricinde yeniçeriler istedikleri renkte üniforma diktirebilirlerdi* (F. De TOTT 1996: 47).

*"Ters Evlenme"* oyununda Tuzsuz'un Osmanlı toplumunda kimi temsil ettiği konusunda bir ipucuna rastlanmaktadır. Bu oyunda Tuzsuz'un ağabeyi Çelebi, Tuzsuz Deli Bekir'in evlenmek istediğini söyleyerek Hacivat'tan bir kız bulmasını talep eder. Bir yandan onun sarhoşluğu ve serkeşliği nedeniyle kimsenin ona kız vermeyeceğini söylerken, bir yandan da Tuzsuz'dan gelebilecek kötülüklerden de çekinir. Oyunda Çelebi, bunu şöyle dile getirir:

"*Çelebi: - Hacivat Çelebi! Sizin böyle, işi üstünüze almadığınızı duyarsa, sizin evi de bilir, sonra bir akşam ziyade sarhoş olur, gelir sizin eve baltayı asar"* (Kudret 1970: 286).

Buradaki ***"balta asmak"*** (Pakalın 1993:152; Pala 2000: 42-43) ifadesi Tuzsuz'un kimliği konusunda bir ipucu verebilmektedir. İstanbul Ansiklopedisi'ne "balta asma" maddesini yazan Reşat Ekrem Koçu, bu konuda şöyle demektedir: "*Yeniçeri argosunda, bir yeniçeri zorbasının, ayak dışı-adamı ve yine ocaklı hezele ve hayta gürûhu ile beraber yatağan, bıçak kuvvetine dayanarak haraç almak için herhangi bir işe, mâni olmağa kalkacak olanları ölümle tehdit ederek, cihana meydan okuyup pervâsızca el atması, ve bunu ilân için mensup olduğu yeniçeri ortasının "nişan" denilen alâmeti fârikasını bir levha şeklinde resmettirerek bu levhayı, haraç alacağı büyük yapılara, İstanbul limanına ve iskelelerine tüccar malı getirmiş gemilere götürüp asması. Balta asma zorbalığı, zorbalık yolundaki bu tabirin yeniçeri argosuna girmesi, Yeniçeri Ocağının bir asker ocağı olmaktan çıkması dönemindedir*" (Koçu: 2067).

Yeniçeri ortalarına özgü bir argo olan bu ifade, Karagöz oyunlarındaki Tuzsuz Deli Bekir tipinin bozulmuş, zorba yeniçerileri temsil ettiği yolundaki görüşleri desteklemektedir.

Oyunlarda Tuzsuz'un ailesini ilişkin birkaç ipucu vardır. Tuzsuz, Ters Evlenme oyununda Çelebi'nin ağabeyidir ve Kınabzâdelerdendir (Kudret 1970: 286). Aynı oyunda Hacivat, onu tanıtırken *"arka mahalledeki deli Tuzsuz"*(Kudret1970: 292) diye söz eder.

Tuzsuz, Meyhane oyununda Bekri Mustafa'nın ağabeyi (Kudret 1969:285), Ortaklar oyununda ise Karagöz'ün ilk karısının ağabeyidir (Kudret 1970:565). Aptal Bekçi oyununda Tuzsuz, kendisinin Mandıra'da bulunacağını belirtir. (Kudret 1968:78) O dönemlerde yoksul serseriler yazın mandırada, kışın külhanda gecelerlerdi.

Orman, Meyhane, Kırgınlar, Ortaklar gibi oyunlarda kurtarıcı, düzen sağlayıcı olarak karşımıza çıkan Tuzsuz, Salıncak oyununda içip sızan hatta kusan zavallı biridir. Hemen her oyununda çok içki üzerine parmak basılır.

Karagöz oyunlarında kişileri tanıtıcı işaretler arasında her kişinin kendine özgü müzik, türkü ve dansları vardır. Kişiler daha perdeye çıkarken çalınan ezgiden, söylenen türküden, yaptıkları danstan, okudukları şiirden o kişiyi tanıyabiliriz. Tuzsuz, *"Şehnaz"* (Kudret 1969: 394, 425, 471), *"Gülizar"* (Kudret 1968:91, 1969:565), *"Evc-mâye"* (Kudret 1969:32-33, 508) şarkılarıyla perdeye çıkar.

Kişileri tanımanın en kolay ve önemli ipuçlarından biri de kişinin kendi konuşmalarıdır. Karagöz, hareket oyunları olmaktan çok söz oyunlarına dayandığı için konuşmanın yeri önemlidir. Tuzsuz Deli Bekir de diğer kahramanlar gibi kendi konuşmalarından ko-

layca tanınabilir. O, genelde *"Hey gidi yiğitlik hey!"* şeklinde narâ atarak perdeye gelir, *"Dağ başından duman, insan başından hal eksik olmaz!"* sözlerini sık tekrarlar. Felekten şikayetini de şöyle dile getirir: *"Hey gidi kahpe felek hey! Beni yine kalaysız tencerede kavur kavur kavurdun!"* (Kudret 1968:75).

Tuzsuz'un kapısı çalındığında söylediği şu sözleri, onu tanıtıcı niteliktedir: *"Benim kapımın önünden kuş uçmaz, kervan geçmez, ağlayan çocuk susar. Ne cesaretle benim kapımı çaldın?"* (Kudret 1969:35). Ayrıca onun "*Alıverin tabancalarımı, karabinamı, çifte tüfengimi, hançeri, kılıcı, bıçağı, şişi, kamayı, yatağan bıçağını, çakı, çakmağı!"* (Kudret 1969:32) şeklinde bağırmalarına da sıkça rastlanır. Tuzsuz, öldürmede elinin hafif olmasıyla da daima övünür.

Aptal Bekçi oyununda Tuzsuz, rüyasında babasını görür ve babası ona: *"Ey oğlum, şimdiye kadar dokuz yüz doksan dokuz kanın vardır; bu akşam karşına kim çıkarsa onu öldür, tam bin kişi olsun"* (Kudret 1968.77) der. O da babasının vasiyetini yerine getirecek Karagöz'ü öldürecektir. Karagöz ona tokat atar. Tuzsuz da, *"Vay! Ben bu yaşıma geldim geleli bana hiç kimse tokat değil, bir fiske bile vurmadı. Bu ne cesaret, bu ne cüret?"* (Kudret 1968:78) der ve ardından onun cesaretini beğenir.

Kişilerin belli olaylar karşısında davranışları, tepkileri, tavırları da kişilerin özelliklerini belirtir. Karagöz oyunlarında bu davranışlar kişilerin tip oluşuna göre önceden koşullanmış, basmakalıplaşmıştır (And 1977:293). Tuzsuz, oyunlarda çoğunlukla Karagöz'le karşı karşıya gelir. Karagöz'e kızdığı bir oyunda ona şu sözleri söyler: *"Ey top sakallı herif! Ölümlerden ölüm beğen!* (Kudret 1970:565) Karagöz'e ceza vereceği durumlarda, *"Ulan kerata, sana miktarını bildirirdim, ama edene etmek her kişinin kârıdır, edene etmemek er kişinin kârıdır."* (Kudret 1968:93); "*Öyleyse ben de seni af ettim, veli-nimet efendilere de bağışladım."* (Kudret 1970:565); "*Ben de seni affettim. Velî-nimet efendimiz de affeder! Allahısmarladık, ben gidiyorum."* (Kudret 1969: 426) gibi sözlerle hep onu bağışlar

Oyunlardaki kişileri bir de başkalarının onlar için düşüncelerinden tanırız. Başkalarının verdiği bu bilgi kimi kez bilerek ya da bilmeyerek yanlış olur, ama gene yanlış bilginin ışığında doğru bilgiyi başka yollardan ediniriz (And 1977:294).

Karagöz'ün Tuzsuz için söylediği *"rakı tellalı"*, (Kudret 1968:76) der, " *Midende rakı eksik olmaz!", "Su yerine rakı içer Köpoğlu!"* (Kudret 1969: 472). gibi sözleri onu tanıtıcı niteliktedir.

Hacivat, Tuzsuz'un kardeşi Çelebi'ye onun ağabeyinin durumunu şöyle anlatır.: *"Sizin bilâder fena halde sarhoş, üstü başı çamur içinde, yerlerde yuvarlanmış, öteki beriki eğleniyordu"* (Kudret1970:285).

"Ters Evlenme" oyununda Tuzsuz, imam ve mahalleli tarafından tasvir edilir: *"gıdası günde bin binlik rakıdır, elbise merakı vardır,kundurası boyalıdır, abasının yakasında bitten zincir halka oluşmuştur, döşeğe kundurayla girer, belinden kaması eksik değildir"* (Kudret 1970:301).

Kendi sözleri ve oyunda yer alan diğer kahramanların onun hakkındaki ifadeleriyle ortaya çıkan bu tipin neden "deli" ve "tuzsuz" sıfatlarıyla nitelendiği üzerinde durmak gerekir.

**II. Türk Kültüründe "Deli"-"Tuzsuz" Kavramları ve Tuzsuz Deli Bekir**

Neden sadece "Deli Bekir" veya "Tuzsuz Bekir" değil de, Karagöz oyunlarının bu kahramanına "Tuzsuz Deli" sıfatı uygun görülmüştür?

Esasında kahramanın gerçek adı "Bekir"dir. Bu tipi niteleyen "*tuzsuz" "deli"* kelimeleri ise bu kahramana verilen sıfattır. Türklerde kişilerin adlarının önüne bazı sıfatların eklendiği bilinmektedir. Toplumda, özellikle belli bir fonksiyonu olan şahsiyetler, "lâkab" veya "mahlas"la anılırlar (Elçin 1988: 43). *Lâkab,* ululama, şereflendirme; bildirme, tanıtma; küçültme, kötüleme amacıyla verilir Lâkap, bir kimseye kendi adından ayrı olarak, sonradan takılan ve o kimsenin bir özelliğini belirten sıfattır.

Lâkap alma/verme/takma geleneğinin iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kişiye sonradan takılması, ikincisi ise kişinin bir özelliğini belirtmesidir. "Tuzsuz" ve "Deli" lâkapları bu anlamda Karagöz oyunlarının kahramanı olan Bekir'e sonradan ve kişisel özelliğini belirtmek üzere takılmıştır.

"Aile" ve "şahıs" lâkapları olarak iki grupta incelenebilen lâkaplardan "şahıs lâkapları"nın, kişinin alışkanlıkları ve davranışları, fiziksel özellikleri, meslekleri, yerleşme-göçme vb. nedenlerle verildiği bilinmektedir. Alışkanlıklar ve davranışlarla ilgili lâkaplar arasında "deli" sıfatıyla sıkça karşılaşılmaktadır. Akıl hastalığı, aşırı cesaretlilik, korkusuzluk, pervasızlık veya çok akıllılık gibi nedenlerle kişilere "deli" sıfatı verilmektedir.

*"Atın dorusu, yiğidin delisi", "Yiğidin delisi makbul olur"* vb. özdeyişler günümüzde de halk arasında yaygın kullanım alanı bulmaktadır. Gerçekte *"deli"; "aklını yitirmiş olan, aklî dengesi bozulmuş, mecnun";* mecazi olarak, *davranışları aşırı ve taşkın olan, çılgın; zorlu, söz ve davranışlarında korkusuz"* anlamlarına gelmektedir.

Halk arasında akıl ölçüsü dışında cesaret gösteren, aklına geleni yapan, aşırı farfara ve gürültücü olanlara, toplumsal hayatın gereği olarak uyulması gereken bazı ahlâk ve görgü kurallarına riâyet etmeyenlere de mecâz anlamında "deli" denilmekte, bazen bu gibilerin çoğu deli sıfatını lâkap olarak taşımaktadırlar.

Dede Korkut destanlarına bu gözle yeniden bakıldığında, kahramanların unvanlarından başka lâkaplarının bulunduğu görülür. Bu hikayelerde deli, tıbbi anlamda değil, *"gözü-pek, kahraman, korkusuz; cesur, yürekli; vahşi; azgın, azman"* (Gökyay 2000:193) karşılığında kullanılmıştır. Dede Korkut'ta "delü" sıfatını alan kişiler; "Kara Güne-oğlu Delü Kara Budak", "Delü Kaçar", "Delü Evren", "Kıyan Selçuk-oğlu Delü Dündar", "Delü Dumrul" dur.

Deli Dumrul, Yazıcıoğlu Oğuznamesinde *"sevüp Tanrı yaradan ulu sultan budağı, altun köprü yapan, Azraille savaş kılan, salkum salkum don giyen, sakar atı oynadan, Tokuş Koca-oğlu Tuğrul Sultan"* diye anılan bu yiğit Dede Korkut kitabında *"Duha Koca-oğlu Deli Dumrul"* adıyla zikredilmektedir (Gökyay 2000: CLVII).

Yazıcıoğlu Oğuznamesinde *"dum ediği duma donlu dört bin erin serveri Kazan Beyin gariplikte yoldaşı Kıyan Selçuk-oğlu Delü Dündar Bey"* diye anılan bu oğuz beyi, Dede Korkut kitabında *"Demürkapu Dervendindeki Demirkapuyu depüp alan, altmış tutam ala gönderi-*

*nin ucunda er böğürden, Kazan gibi pehlivanı üç kez atından yıkan, yirmi dört boyunu okşayan, evvel Demürkapu Dervendinde bey olan, kargu süngü ucunda er böğürden, karıma yettüğünde kimsin diye sormayan"* şeklinde nitelendirilmektedir (Gökyay 2000: CLVII).

Dede Korkut kitabında kahramanların genç kuşağından ve İç-Oğuz beylerinden olan Kara Budak, kitapta *"Hamidilen Merdin kalesin deyüp yıkan, demür-yaylı Kıpçak Melik'e kan kusturan, gelübeni Kazan'ın kızını erlikle alan, Oğuzun ak-sakallı kocaları görende ol yiğidi tahsinleyen, al mahmuzi şalvarlı, atı bahri hotazlı, Kara Güne-oğlu Kara Budak"* diye anlatılmaktadır. Kazan Bey'in yeğeni olan Kara budak, destanlarda bir yerde "Delü Budak" diye anılmaktadır (Gökyay 2000: CLXII).

"Delü Evren", Yegenek'in babasını kurtarmak üzere çıktığı savaşa katılanların arasında geçer ve *"ejderhalar ağzından adam alan"* diye nitelenir (Gökyay 2000: CLXII).

Köroğlu'nun delileri de korkusuz, cesur ve yüreklidirler. Âşık Garip hikâyesindeki "Deli Mahmut", gözü pek, cesaretli bir yiğittir (Türkmen 1995:205-241).

Görüldüğü gibi, epik gelenekteki deli tıbbî anlamda değil, gözü pek, kahraman, yürekli karşılığında kullanılmıştır. Karagöz'deki "Bekir" tipini niteleyen delilik ne tıbbî anlamada ne de epik gelenekteki deliliğe benzemez. Çünkü bu tip, Tuzsuz Deli'dir.

Karagöz oyunlarının bu kahramanı, sadece *"Deli Bekir"* olarak anılmış olsaydı, Dede Korkut hikayelerinde rastladığımız *gözü-pek, kahraman, korkusuz; cesur, yürekli,* anlamındaki "deli" tipleriyle benzerlik gösterecekti. Ancak, yukarıda ifade edildiği gibi, "deli" sıfatının önünde "tuzsuz" sözcüğü yer almaktadır. O halde, "tuzsuz" kavramının "deli" sıfatını nasıl bir dönüşüme uğrattığı önem kazanmaktadır.

Karagöz oyunları incelendiğinde bu oyunlarda gerçek "deliler" vardır. Meselâ "Tımarhane" oyunundaki delilerin üzerinde doğru dürüst elbise bulunmaz, yaptıkları garip hareketlerden dolayı yakalanarak tımarhâneye kapatılırlar. Eczane oyununda "Denyo" adlı bir deli yer almaktadır. Bu kahramanlar gerçek delilerdir, ama Tuzsuz'un bu tiplerle uzak yakın bir benzerliği bulunmamaktadır.

Sahneye girişinde sarf ettiği sözleri ele alındığında Deli Bekir, ilk anda Deli Dumrul'la karşılaşılıyormuş kanısı uyandırır. Ama gerçekte kimseyi asıp kesmez. Ona yalnız "Deli Bekir" denmiş olsaydı, delidolu, sevecen, eli açık, fedakâr, babacan sıra dışı bir tip canlandırılmış olacaktı. Belki bu ifadeler bize, halkın "deli", "delikanlı" dediği "Köroğlu"nu ve "Delileri"ni de hatırlatacaktı.

Tuzsuz'un nârâsının ardından övündüğü şeyler *"bizzat kendi ana ve babasını, komşusunun çocuğunu kesmiş olmak gibi"* feci birer cinayettir. Bu korkunç sözleri, mahalle halkına savrulan tehditler takip eder. Tuzsuz'un oyunun diğer kahramanları üzerindeki prestiji sevgi ve hayranlığa değil, tehdit ve zorbalığa dayanır. Karagöz oyunlarından alınan Tuzsuz'un bazı cümleleriyle bu hükmü güçlendirmek yerinde olacaktır.

*"Dağ-be-dağ, sahra-be-sahra gezerim, çoktan beri insan eti yemedim; karşıma bu adam çıktı, kısmete bak!"*(Kudret 1969:33)

*"Ayaklarından paça, başından söğüş, gırtlağından tatlılı yahni, kaburgandan kaburga dolması, işkembenden işkembe çorbası"*(Kudret1969:34)

*" Ben insanın yağında değilim, kemikleri pek severim"*(Kudret1969:33).

Siyavuşgil, Tuzsuz'u tanıtırken korkunç nârâsına, tüyler ürperten tehditlerine rağmen *"hero-comique"* (Siyavuşgil 1941:107) bir tip olduğunu belirtir. Michele Nicolas, "Karagöz'de İnsanlık Komedyası" adlı çalışmasında Tuzsuz için, "d*urmadan nara atan bir tür operet yeniçerisi"* demekte ve onu *"yalancı pehlivan", "sahte kabadayı", "soytarı derebeyi"* (Nicolas 2000: 72) ne benzetmektedir.

*"Vay anam vay!! Bu da ben miyim kardeşim?! Yaradana kurban...Kabadayıya hayran... Hey Allahım hey!!"* gibi nâraları sık tekrar eden Tuzsuz, öldürme işindeki yeteneğiyle ve *"dokuz yüz doksan kişinin kellesini kes(mekle)"* (Kudret 1968: 77) övünür. "Aptal Bekçi" oyununda, Karagöz'ün kafasını kestiği takdirde onu *"diş ağrısı, göz ağrısı, kulak ağrısı ve diğer hastalıklardan kurtaracağı"*nı, Karagöz buna itiraz edince de *"kendisi gibi bir yiğitten böyle bir çürük başı nasıl esirgediği"*ne şaşırdığını söyler.

Bu sözlerine göre ona bir değer biçildiğinde Tuzsuz, kelle kesen, göz çıkaran canavar bir tiptir ve bu sözlerine bakıldığında onu, "deli", "katil", "canavar", "vahşi" veya bunların hepsiyle nitelemek mümkündür. Görüldüğü gibi, onu sadece "deli" sıfatı ile nitelemek yeterli olmamakta, hatta tek başına kullanıldığında yanıltıcı bile olmaktadır.

Siyavuşgil, Tuzsuz'un, *"görünen bütün heybetine rağmen mütevazı, bütün sözde gaddarlığına rağmen yumuşak bir tip"* olduğundan söz eder ve "*onda, çocuklar arasına katılmış bir Yeniçeri zorbasının çatık kaşlı yumuşaklığı, devin cüceler arasındaki abus saffeti hissedildiği"* (Siyavuşgil 1941:190) ni belirtir.

Tuzsuz Deli Bekir'in, doğunca tuzlanmadığından da söz edilir. Bilindiği gibi, halk arasında doğum sonrası uygulamalarda çocuğun *"tuzlanma"*sı geleneği vardır. Bebeğin teri, nefesi kokmasın diye yapılan bu işlem aslında büyüsel bir özellik de taşımaktadır. Tuzun "nazar", "uğur", "bereket" inançlarında kutsal bir yeri vardır (Boratav 1994:153). "Tuzlama" gibi Türk kültüründe önemli bir yeri olan işlemin Tuzsuz Deli Bekir'e uygulanmamış olması halk kültürüne göre bir eksikliktir. Bu nedenle o, uğursuz ve bereketsizdir.

Tuz, *"güzellik, hüsn, melâhat, şirinlik, lezzet ve tat"* anlamlarına da gelmektedir. Bektaşilikte tuz, *"denge"*yi sembolize eder. İnsanlara dengeli olmayı hatırlatır (Temren 1995:214).

"Tuzlu" kelimesi ise, *"güzel"* ve *" pahalı"* anlamlarında da kullanılmaktadır. Tuzlu kelimesinin olumsuzu olan "tuzsuz" sözcüğü; *tuzu olmayan veya tuzu az olan, mecazî olarak yersiz ve tatsız şakalar yapan (kimse) a*nlamlarına gelmektedir. Halen Anadolu'da "*patavatsız"* kişilere *"tuzsuz, duzsuz"*[1] denmekte ve gereksiz, boş konuşanlara da "*duzsuz konuşma"* uyarısı yapılmaktadır.[2] "Tuzsuz" sözcüğü, *"patavatsız, bulunduğu ortama göre davranışlarını ayarlayamayan"* karşılığında kullanılmaktadır.

Tuzsuz Deli Bekir'in ortamı, oyunlarda bir mahalle ortamı olarak canlandırılmaktadır. Osmanlı'da mahalle, camisi, okulu, kahvesi, bakkalı, imamı, muhtarı, bekçisi ve ileri gelenleriyle oldukça canlı bir birimdir. Örf ve âdetlerin, gelenek ve göreneklerin yaşandığı bu birimde aykırı tipler ve davranışlar hemen dikkati çeker. Düzeni temsil eden bu sosyal ve idarî topluluk aykırı davranış ve tiplere müsamaha göstermez ve

onları dışlar. Mahalle bu anlamda bir "düzen" ise aykırı tip ve davranışlar "düzensizliği" simgeler.

Tuzsuz Deli Bekir, bu toplum yapısı içinde varlığı ve davranışlarıyla düzensizliğin yaşayan örneğidir. Türk kültürü işte bu aykırı tipi, kısaca "tuzsuz" ve "deli" sıfatlarını birlikte kullanarak ifade etmiştir. Gerçekten oyunlarda canlandırılan bu tipi bundan daha güzel ifade edebilecek başkaca sözcükler bulabilmek de mümkün görünmemektedir.

**NOTLAR**

[1] Kaynak kişi; Hanife Benli,1983 doğumlu, Kayseri/ Develi.

[2] Tuzsuz, kelimesinin bir başka kullanımı olarak; *"elinin tuzu yok"* yani *"ölçüsüz"* anlamıyla da karşılaşılmaktadır. *"Tuzsuz ekmeksiz",* kıymet bilmez. Kaynak kişi: Halil Elgün, 1928 doğumlu, Sivas/ Göbekveren.

**KAYNAKLAR**


ABDÜLAZİZ BEY, 2000, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, yayına haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, 2. Basım,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

AKI, (Niyazi) 1963, *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi*, A.Ü.B, Ankara.

AND, (Metin), 1985, *Geleneksel Türk Tiyatrosu,* İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

AND, (Metin), 1977, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu,* 1. Basım, T.İş Bankası Yayınları, Ankara.

BORATAV, (Pertev Naili), *100 Soruda Türk Folkloru,* 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul

BORATAV, (Pertev Naili), 1991, *Folklor ve Edebiyat II*, 2.Basım, Adam Yayınları, İstanbul.

GÖKTAŞ, (Uğur), 1992, *Dünkü Karagöz*, Akademi Kitabevi, İzmir.

GÖKTAŞ, (Uğur), 1986, *Karagöz Terimleri Sözlüğü,* Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul.

GÖKYAY, (Orhan Şaik), 2000, *Dedem Korkudun Kitabı,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

KAFADAR, (Cemal), 1994, "Yeniçeriler" maddesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C./, İstanbul.

KAPLAN, (Mehmet), 1991, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İkinci baskı, İstanbul.

*Karagöz Kitabı*, 2000, haz. Sevengül Sönmez, Kitabevi, İstanbul.

KOÇU, (R. Ekrem), "Balta asma" maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi,* C.IV.

KOÇU, (R. Ekrem), 1961, "Bekir (Tuzsuz Deli)" maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi,* C.V.

KOÇU, (R. Ekrem), "Deli", maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.VIII.

KUDRET,(Cevdet), 1968, *Karagöz*, C.I, Bilgi Yayınevi, I. Basım, Ankara.

KUDRET,(Cevdet), 1969, *Karagöz*, C. II, Bilgi Yayınevi, I. Basım, Ankara.

KUDRET,(Cevdet), 1970, *Karagöz*, C.III, Bilgi Yayınevi, I. Basım, Ankara.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, 1996, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C. IV, Ankara.

NICOLAS, (Michele) 2000, "Karagöz'de İnsanlık Komedyası", Haz. Irene Fenoglio, François Georgeon, *Doğu'da Mizah,* Çev. Ali Berktay, YKY, İstanbul.

PAKALIN, (M. Zeki), 1993, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.I, M.E.B. Yayınları, İstanbul.

PALA, (İskender), 2000, *İki Dirhem Bir Çekirdek- Hikâyeleriyle Deyimlerimiz-*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul.

RITTER, (Helmut), "Karagöz", *İslâm Ansiklopedisi,* C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

SAKAOĞLU, (Saim), 2002, "Türk Gölge Oyununun Kişileri Üzerine Yeni Bir Sınıflama", *Türk Dili*, S. 602, s.128-146.

SEVİLEN, (Muhiddin), 1990, *Karagöz*, MEB. Yayınları, İstanbul.

SİYAVUŞGİL, (Sabri Esat), 1941, *Karagöz, Psiko- Sosyolojik Bir Deneme,* Maarif Matbaası, İstanbul.

SOKULLU, (Sevinç), 1979, *Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TÜRK DİL KURUMU, 1996, *Tarama Sözlüğü,* C.V, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

TEMREN, (Belkıs), 1995, *Bektâşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TOTT, (François de), 1996, *Türkler ve Tatarlar Arasında, "On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Türkleri"*, çev. Reşat Uzmen, Birinci Basım, İstanbul.

TÜRK DİL KURUMU, 1988, *Türkçe Sözlük,* C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

TÜRKMEN, (Fikret), 1995, *Âşık Garip Hikâyesi,* Akçağ Yayınları, Ankara.